

Κέντρα τεκμηρίωσης και έρευνας της κοινωνικής ιστορίας

ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΡΙΚΗ ΒΑΝ ΜΠΟΥΣΧΟΤΕΝ

ΤΟ ΑΡΘΡΟ που ακολουθεί αποτελούσε μέρος ενός ευρύτερου άρθρου που έγραψα προ διετίας για το περιοδικό *Τα Ιστορικά*. Σκοπός του άρθρου αυτού ήταν να περιγράψω τη λειτουργία και τον αρχαιακό πλούτο του, μοναδικού στο είδους του, Διεθνούς Ινστιτούτου Κοινωνικής Ιστορίας (ΔΙΚΙ) του Άμστερνταμ και, με βάση το δίδαγμα αυτό, να διατυπώσω ορισμένες προτάσεις για τη δημιουργία στην Ελλάδα ενός κέντρου τεκμηρίωσης και έρευνας του ελληνικού εργατικού και αντιστασιακού κινήματος. Το πρώτο μέρος του άρθρου δημοσιεύτηκε στον τόμο 6 των *Ιστορικών*. Το δεύτερο μέρος δεν είδε ποτέ το φως της δημοσιότητας, γιατί η σύνταξη του περιοδικού υποσχέθηκε ότι σύντομα θα ασχοληθεί διεξοδικότερα με το θέμα της τεκμηρίωσης της ελληνικής κοινωνικής ιστορίας. Πέρασαν όμως δύο χρόνια από τότε και, επειδή μέσα στην ερευνητική μου πράξη βλέπω καθημερινώς να χάνονται μπροστά στα μάτια μου ή να μένουν αναξιοποίητα πολύτιμα αρχεία ή άλλα τεκμήρια ιστορικού ενδιαφέροντος, σκέφτηκα ότι το αφιέρωμα αυτό των *Σύγχρονων Θεμάτων* είναι μια κατάλληλη ευκαιρία να ξαναδιατυπώσω αυτές τις σκέψεις.

Θα δώσω μόνο δύο παραδείγματα, που δείχνουν την επείγουσα ανάγκη δημιουργίας ενός τέτοιου κέντρου. Ο πρόσφατος χαμός του Χρήστου Αθανασιάδη, του ακούραστου αυτού αγωνιστή της Τετάρτης Διεθνούς, που αφιέρωσε τη ζωή του στη διάσωση και στη δημοσίευση μιας άγνωστης στο ευρύτερο κοινό πτυχής του ελληνικού εργατικού κινήματος, δημιούργησε βαθύτατη ανησυχία σε όσους τον γνώριζαν. Αφήνει πίσω του ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον αρχείο, που περιλαμβάνει, εκτός από μια τεράστια βιβλιοθήκη, πολύτιμο αρχαιακό υλικό (μεταξύ άλλων, προκηρύξεις και πλήρεις σειρές εφημερίδων των τεταρτοδιεθνιστών, των αρχαιομαρξιστών, της Αριστερής Αντιπολίτευσης, χειρόγραφα τετράδια της Ακροναυπλίας, έργα του Πουλιόπουλου). Τι θα γίνει το αρχείο αυτό, ποιος θα το διαφυλάξει και ποιος θα το ερευνήσει;

Το δεύτερο παράδειγμα αφορά το υλικό που συγκεντρώθηκε από την ΕΡΤ στα πλαίσια της εκπομπής «Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης». Δημιουργοί της σειράς αυτής είναι ο σκηνοθέτης Αντ. Βο-

γιάζος, ο συγγραφέας Π. Ανταίος και οι καθηγητές της ιστορίας Ν. Σβορώνος και Χ. Φλάισερ. Ορισμένα επεισόδια έχουν ήδη μεταδοθεί και οι τηλεθεατές μπόρεσαν να διαπιστώσουν την εξαιρετική ποιότητα της σειράς. Το συνεργείο της εκπομπής δούλεψε τριάντισι χρόνια, αλώνίζοντας ολόκληρη την Ελλάδα και συγκεντρώνοντας γύρω στις 800 συνεντεύξεις από αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης, από όλες, και τις πιο μικρές ακόμα, αντιστασιακές οργανώσεις. Σημαντικό είναι επίσης το αρχαιακό υλικό που συγκεντρώθηκε στο πλαίσιο της εκπομπής αυτής. Συνολικά, το ηχητικό υλικό καλύπτει περίπου 200 ώρες και το οπτικό περίπου 100 ώρες. Όποιος γνωρίζει τις συνθήκες που επικρατούν στην ΕΡΤ, καταλαβαίνει ότι ο χώρος αυτός είναι τελείως ακατάλληλος για τη διαφύλαξη του υλικού αυτού και για τη διευκόλυνση των ερευνητών.

Ας δούμε λοιπόν ποια είναι η συγκεκριμένη κατάσταση και ποια θα μπορούσαν να είναι τα κριτήρια λειτουργίας του ιστορικού κέντρου που προτείνουμε. Ύστερα από την πρωτοποριακή δουλειά του Ινστιτούτου του Άμστερνταμ και του Ινστιτούτου Marx-Engels, στη μεταπολεμική περίοδο, το αυξανόμενο ενδιαφέρον για την κοινωνική ιστορία είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία Ινστιτούτων Κοινωνικής Ιστορίας και σε άλλα μέρη της Ευρώπης, όπως το Archiv der Sozialen Demokratie της Βόννης, το Istituto Giangiacomo Feltrinelli και το Institut Français d'Histoire Sociale.

Στην Ελλάδα οι υποκειμενικές προϋποθέσεις για τη δημιουργία ενός τέτοιου Ινστιτούτου διαμορφώνονται μόλις τώρα. Μέχρι το 1974, το πολιτικό κλίμα που επικράτησε μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου και οι ανοιχτές πληγές που άφησε η εποχή αυτή, αφ' ενός, αφ' ετέρου το γεγονός ότι τα σημαντικότερα επίσημα αρχεία, σχετικά με την πιο πρόσφατη ελληνική ιστορία (βρετανικά αρχεία, Γενικά Αρχεία του Κράτους), ήταν κλειστά στο κοινό, εμπόδισαν κάθε σοβαρή επιστημονική ενασχόληση με το θέμα.

Από την άλλη μεριά, η περισυλλογή του ιστορικού υλικού σχετικά με την περίοδο αυτή αποτελεί σήμερα επιτακτικό καθήκον. Η ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος και της Αντίστασης είναι ουσιαστικά άγραφα και τα τεκμή-

ριά της βρίσκονται στις σκονισμένες αποθήκες ή και στα κεφάλια των πρωταγωνιστών της. Πριν είναι αργά, λοιπόν, πρέπει να καταβληθούν εντατικές και συντονισμένες προσπάθειες για τη διάσωση του υλικού αυτού. Η Εξεργασία και η έρευνα του υλικού μπορεί να αρχίσει μόνο σε μεταγενέστερο στάδιο. Ο μόνος τρόπος για να γίνει σωστά και υπεύθυνα η δουλειά αυτή είναι στα πλαίσια ενός Κέντρου Τεκμηρίωσης και Έρευνας της Ελληνικής Κοινωνικής Ιστορίας.

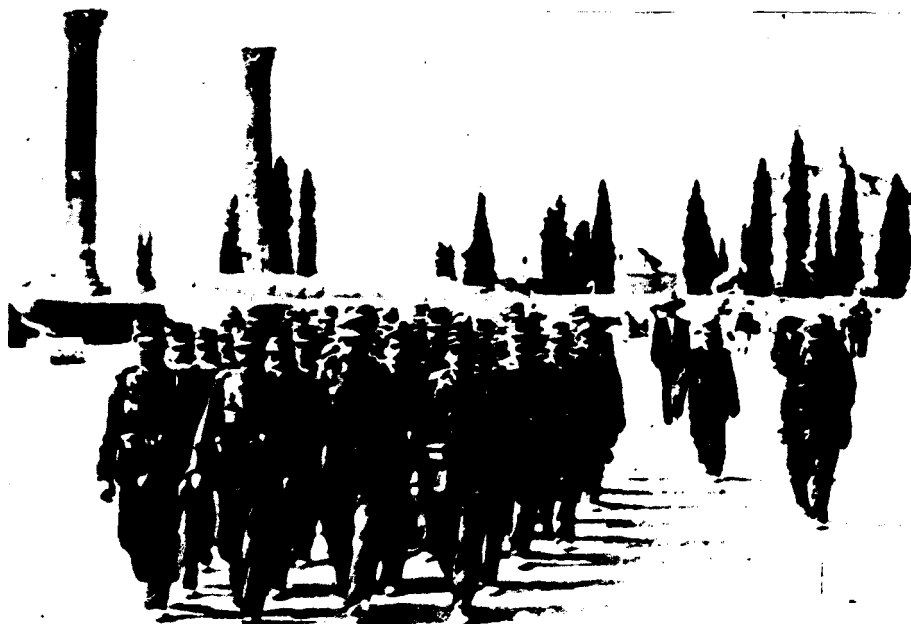
Σκοπός του κέντρου θα πρέπει να είναι, αφ' ενός, η διάσωση του ιστορικού υλικού, αφ' ετέρου, η κατάταξη, η έρευνα και η δημοσίευσή του. Στην πρώτη φάση θα πρέπει να δοθεί έμφαση στη συγκέντρωση του υλικού. Προτεραιότητα θα πρέπει να έχει το υλικό σχετικά με την Αντίσταση και τον Εμφύλιο Πόλεμο, επειδή κινδυνεύει σήμερα περισσότερο να χαθεί μαζί με τους πρωταγωνιστές της περιόδου αυτής. Παράλληλα όμως θα πρέπει να συγκεντρωθεί υλικό της προπολεμικής περιόδου (όπως π.χ. σχετικά με τη Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης, τα πρώτα συνδικάτα, το κίνημα των γεωργικών συνεταιρισμών, το ΚΚΕ και το ΑΚΕ, αλλά και μικρότερες οργανώσεις, όπως το Αρχείο του Μαρξισμού, τροτσικιστές κ.λπ.) και το υλικό σχετικά με τη νεότερη κοινωνική ιστορία (αντιδικτατορικός αγώνας, πολιτικές οργανώσεις, άκρα αριστερά, το κίνημα των στρατιωτών, το κίνημα ειρήνης και το γυναικείο κίνημα). Επίσης θα πρέπει να συγκεντρωθούν θεωρητικά κείμενα στο χώρο των ιδεολογικών αναζητήσεων (Μάξιμος, Μαλούχος, Κορδάτος, Γληνός, Πουλιόπουλος, Πουλαντζάς, Καστοριάδης κ.λπ.).

Το υλικό αυτό θα πρέπει να είναι απόλυτα προσιτό στο κοινό, στο βαθμό που το επιτρέπει η κατάσταση του: θα πρέπει να λειτουργήσει ένα αναγνωστήριο και μια δανειστική βιβλιοθήκη. Επίσης θα πρέπει να υπάρχει φωτοτυπικό μηχανήμα για την αναπαραγωγή των εγγράφων.

Όσον αφορά το είδος του υλικού που θα πρέπει να συγκεντρωθεί, αυτό μπορεί να χωριστεί σε γραπτό υλικό, έγγραφο και οπτικοακουστικό υλικό και αντικείμενα.

Στην πρώτη φάση, θα πρέπει να δοθεί έμφαση σε εκείνο το υλικό που κινδυνεύει περισσότερο να χαθεί. Πολλοί αγωνιστές έχουν προσωπικά αρχεία, ημερολόγια, προκηρύξεις και άλλο υλικό, αλλά διατάζουν να το παραχωρήσουν ακόμα και στα ίδια τα παιδιά τους. Ο δισταγμός αυτός οφείλεται και σε σημαντικό βαθμό στο γεγονός ότι δεν υπάρχει ένα έγκυρο επιστημονικό και αποδεδειγμένο από πολιτικές σκοπιμότητες κέντρο, όπου θα μπορούσε να συγκεντρωθεί το υλικό αυτό. Άλλοι πάλι αγωνιστές έχουν γράψει απομνημονεύματα, αλλά δεν έχουν λε-

φτά για να τα εκδώσουν. Θα πρέπει λοιπόν να εντοπιστούν οι άνθρωποι αυτοί και με τον κατάλληλο τρόπο να πειστούν να παραχωρήσουν ή να πουλήσουν το υλικό τους. Αν οι δισταγμοί τους δεν μπορούν να υπερνικηθούν, το κέντρο θα

μπορούσε να παρέχει τη δυνατότητα χρησιδανείου ή παρακαταθήκης.

Παράλληλα, το κέντρο θα πρέπει να καταβάλλει προσπάθειες για να συγκεντρώσει, έστω και σε μορφή μικροφίλμ, το υλικό που ήδη υπάρχει σε άλλες συλλογές. Σκέφτομαι, π.χ., τα αρχεία πολιτικών ή αντιστασιακών οργανώσεων, τα περιοδικά και εφημερίδες που υπάρχουν σε διάφορες βιβλιοθήκες, το αρχείο Τσουδερού και τα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Σκέφτομαι επίσης το υλικό σχετικά με την Ελλάδα που υπάρχει σε ξένα αρχεία, όπως το αρχείο της Πρώτης Διεθνούς, το Public Record Office, το Archiv Na Istituta Za Nacionalna Istorija στα Σκόπια και τα εθνικά αρχεία των ΗΠΑ.

Τέλος, προς υποστήριξη της ερευνητικής δουλειάς θα πρέπει να υπάρχει μια βιβλιοθήκη, που να περιλαμβάνει τα σημαντικότερα έργα που έχουν εκδοθεί στον τομέα αυτό. Βιβλιοπωλεία ειδικευμένα σε παλιές εκδόσεις μπορούν να παρέχουν πολύτιμη βοήθεια στη συγκρότηση της βιβλιοθήκης αυτής.

Όσον αφορά το έγγραφο υλικό, θα πρέπει να συγκροτηθούν ομάδες που θα παίρνουν συνεντεύξεις από τους ηγέτες και από τα απλά μέλη του εργατικού και αντιστασιακού κινήματος. Όπως σωστά παρατήρησε ο Σπύρος Ασδραχάς («Μεμνηστικές σημειώσεις για τα τεκμήρια της ελληνικής Αντίστασης», στο *Ζητήματα Ιστορίας*, Θεμέλιο 1983, σ. 211), ο κλάδος αυτός χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή. Αφ' ενός, οι πρωταγωνιστές αυτοί «έχουν ένα

απόθεμα πληροφοριών μέσα στο μυαλό τους, που κατά κανόνα δεν φτάνει ως τη γραπτή διατύπωση» (ό.π.). Αφ' ετέρου, όμως, η ιστορική χρησιμότητα των πληροφοριών αυτών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο συγκέντρωσής τους: αυτός που θα τις χρησιμοποιήσει θα πρέπει να έχει έτοιμο ένα σύστημα ερωτήσεων, που θα επιτρέπουν την αξιοποίηση του πληροφοριακού υλικού. Επομένως, θα πρέπει να «καταρτιστούν ειδικά ερωτηματολόγια που θα κεντρίζουν τη μνήμη και θα επιδιώκουν την παροχή χρήσιμων πληροφοριών. Τέτοιου είδους καταγραφές θα είναι πολλαπλά ωφέλιμες, γιατί θα δείχνουν και κάποιες όψεις που δεν τις παρουσιάζουν τα επίσημα έγγραφα: τους τρόπους με τους οποίους έγινε δεκτό το χιρυνγμα των οργανώσεων και κυρίως οι επιμέρους όροι σε κάθε περιοχή, σε καθεμιά απ' αυτές και σε κάθε περίοδο» (ό.π., σ. 212).

Οι σημαντικότερες συνεντεύξεις θα μπορούσαν να καταγραφούν και σε βιντεοκασέτες. Από την άλλη μεριά, το κέντρο θα μπορούσε να ακολουθήσει την τακτική του ΔΙΚΙ όσον αφορά την ανάθεση συγγραφής απομνημονευμάτων: Στην περίοδο του Μεσοπολέμου, το Ινστιτούτο ανέθεσε σε διάφορους πρωτεργάτες του εργατικού κινήματος να γράφουν έναντι πληρωμής τα απομνημονεύματά τους, λέγοντας ότι τα ντοκουμέντα αυτά θα δημοσιευτούν μόνο μετά το θάνατό τους. Σκοπός της πολιτικής αυτής ήταν να συνειδητοποιήσουν οι συντάκτες ότι έγρα-

κλούν πιστά και χωρίς παραποίηση το περιεχόμενο των εγγράφων.

Ο τρίτος όρος είναι ότι το υλικό πρέπει να είναι προσιτό σε οποιονδήποτε θελήσει να το ερευνήσει και ότι το Ινστιτούτο πρέπει να συμβάλει ενεργά στην

φαν μόνο για την ιστορία, με αποτέλεσμα να περιλάβουν στοιχεία που ίσως θα παρέλειπαν και να μειωθεί ο απολογητικός χαρακτήρας που συνήθως έχουν τα απομνημονεύματα.

Τέλος, θα πρέπει να συλλεχθούν και αντικείμενα, όπως φωτογραφίες, αφίσες, σημαίες και όπλα, που θα αποτελούν σημαντικές μαρτυρίες ψυχολογικού, κυρίως, χαρακτήρα.

Ως προς την οργάνωση του κέντρου, θα πρέπει να ακολουθηθούν οι ίδιες αρχές που αποδείχτηκαν τόσο αποτελεσματικές στην περίπτωση του ΔΙΚΙ.

Ποιες ήταν οι αρχές αυτές; Τις επαναλαμβάνουμε εδώ συνοπτικά, παραπέμποντας τον αναγνώστη για πληρέστερη ενημέρωση στον τόμο 6 των *Ιστορικών*.

Ο πρώτος και αμετάκλητος όρος είναι η οικονομική και πολιτική ανεξαρτησία. Αυτό σημαίνει ότι το Ινστιτούτο πρέπει να έχει την απόλυτη ελευθερία να χρησιμοποιεί τους πόρους του όπως νομίζει καλύτερα για την επίτευξη των στόχων του, δηλαδή για την «προώθηση της γνώσης και της επιστημονικής έρευνας της διεθνούς κοινωνικής ιστορίας με την ευρύτερη έννοια του όρου». Σημαίνει επίσης την ανεξαρτησία από πολιτικές οργανώσεις ή προσωπικότητες, που παραχωρούν το υλικό τους, και την αντιπροσώπευση όλων των ρευμάτων του εργατικού κινήματος.

Ο δεύτερος όρος είναι η επιστημονική εγκυρότητα. Αυτό σημαίνει ότι τα κείμενα που θα δημοσιεύονται θα αντανά-

κατάταξη, έρευνα και δημοσίευσή του.

Τέλος, ο τέταρτος όρος είναι ότι προτεραιότητα δεν έχει τόσο η απόκτηση κυριότητας του υλικού, αλλά η διάσωσή του και η διάθεση στο κοινό.

Στην αρχική, κυρίως, φάση θα παίζει αποφασιστικό ρόλο η ποιότητα των συνεργατών του κέντρου. Το προσωπικό θα μπορούσε να διαιρεθεί σε τρεις βαθμίδες. Η διοίκηση θα πρέπει να αποτελείται από ένα επιτελείο έγκυρων επιστημόνων, ειδικευμένων σε έναν ορισμένο τομέα. Θα πρέπει να περιλάβει τουλάχιστον έναν ιστορικό της προπολεμικής περιόδου, έναν ιστορικό της Αντίστασης και έναν επιστήμονα ειδικευμένο στη νεότερη περίοδο, που θα μπορούσε να είναι και κοινωνιολόγος ή καθηγητής πολιτικών επιστημών.

Η δεύτερη βαθμίδα αφορά εκείνους που θα ασχολούνται με τη συγκέντρωση αρχείων από οργανώσεις ή άτομα. Οι συνεργάτες αυτοί πρέπει να έχουν διαφορετικά προσόντα. Δεν είναι απόλυτα αναγκαίο να έχουν επιστημονική κατάρτιση, αλλά λόγω του παρελθόντος τους πρέπει να εμπνέουν εμπιστοσύνη και να έχουν πρόσβαση στους κύκλους του αντιστασιακού και εργατικού κινήματος. Επίσης πρέπει να έχουν επιμονή, πειστικές ικανότητες, ευαισθησία και βαθιά γνώση της ανθρώπινης ψυχολογίας. Και κυρίως πρέπει να έχουν πάθος και κέφι για τη δουλειά αυτή. Η συνεργασία με παλαιμάχους ή συνταξιούχους αγωνιστές μπορεί να αποδειχθεί πολύτιμη στον τομέα αυτό.

Τέλος, η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει εκείνους που θα αναλάβουν την καταγραφή του άγραφου υλικού. Η δουλειά αυτή μπορεί να ανατεθεί ακόμα και σε φοιτητές ή σε εθελοντές, αλλά θα πρέπει να διεξάγεται υπό τη στενή παρακολούθηση του επιστημονικού επιτελείου και σε πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων.

Όταν θα έχει προχωρήσει αρκετά η συγκέντρωση του υλικού, θα δημιουργηθεί και μια τέταρτη κατηγορία, η κατηγορία των ερευνητών, που θα ασχολούνται με την επεξεργασία και δημοσίευση του υλικού.

Δεν είμαι αρμόδια να διατυπώσω γνώμες σχετικά με τη χρηματοδότηση του κέντρου, αλλά η πείρα του ΔΙΚΙ απέδειξε ότι δεν είναι πάντα απόλυτα αναγκαία μια τέτοια δουλειά να στηριχτεί αποκλειστικά στη χρηματοδότηση του κράτους. Με λίγη φαντασία, ίσως, μπορούν να βρεθούν και άλλοι πόροι, π.χ. από διάφορα κληροδοτήματα ή από το δήμο της πόλης που θα εγκατασταθεί το κέντρο. Ωστόσο, όποια μορφή χρηματοδότησης κι αν επιλεγεί, η πολιτική ανεξαρτησία του κέντρου θα πρέπει να είναι απόλυτος και αμετάκλητος όρος.

Οι παραπάνω προτάσεις ίσως φανούν ανέφικτες στα ελληνικά δεδομένα. Αν λάβει όμως κανείς υπόψη το επιτακτικό καθήκον να διασωθεί από τη λήθη ένα σημαντικό τμήμα της ελληνικής ιστορίας, και τη διάχυτη διάθεση που υπάρχει και στους παλαιμάχους του κοινωνικού κινήματος και στους νεότερους να διασωθεί το υλικό αυτό, πιστεύω ότι ο προβληματισμός αυτός μπορεί να ερεθίσει το ενδιαφέρον εκείνων που είναι σε θέση να προσφέρουν στο διασωστικό αυτό έργο. □